

7. Табачковський В. Г. Полісутнісне ното: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / Віталій Георгійович Табачковський. – К. : ПАРАПАН, 2005. – С. 409.
8. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – С. 327–337.
9. Фокин С. Л. Альбер Камю. Роман. Философия. Жизнь / С. Л. Фокин. – СПб. : Алтейя, 1999. – С. 325–326.

Статтю подано до редколегії
29.08.2012 р.

УДК 160.1

Н. Т. Супрун – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Поняття «прикладної логіки» в рукописній спадщині П. Юркевича

*Роботу виконано на кафедрі логіки
КНУ ім. Т. Шевченка*

Статтю присвячено аналізу логічних поглядів П. Юркевича. Він визначав логіку як формальну науку й давав їй найбільш наближене до сучасного визначення. Логіку ділив на (1) елементарну (форми та закони мислення; їх застосовність стосовно досвідних та умоглядних наук) і (2) прикладну. Остання в його логічній концепції постає як методологія.

Ключові слова: елементарна логіка, прикладна логіка, закони мислення, форми мислення: поняття, судження, умовивід (силісмізм).

Супрун Н. Т. Понятие «прикладной логики» в рукописном наследии П. Юркевича. Стаття присвячена аналізу логічних поглядів П. Юркевича. Он определял логику как формальную науку и давал ей наиболее приближенное к современному определение. Логика делил на (1) элементарную (формы и законы мышления; их применимость в отношении опытных и умозрительных наук) и (2) прикладную логику. Последняя в его логической концепции выступает как методология.

Ключевые слова: элементарная логика, прикладная логика, законы мышления, формы мышления: понятие, суждение, умозаключение (силісмізм).

Suprun N. T. The Conception of «Applied logic» in Handwritten Heritage of P. Yurkevych. This article analyzes the logical views P. Yurkevycha. Defined as a formal logic of science and gave her the most approximate to the modern definition. Logic shared by (1) elementary (Michelinforms and laws, and their applicability for experimental and speculative science), and (2) the application logic. The latter, in its logical concept serves as a methodology.

Key words: elementary logic, application logic, the laws of thinking, ways of thinking: the concept, judgment, reasoning (the syllogism).

Постановка наукової проблеми та її значення. Історичні дослідження, що присвячені вітчизняній логіці, стають усе більш актуальні. Це пов'язано з декількома причинами. По-перше, для розбудови незалежної та самостійної держави важливим є звернення до спадщини українських науковців та дослідників, до їх здобутків не лише на теренах філософського знання, а й у сфері більш спеціалізованих дисциплін. По-друге, розвиток української логіки як науки є беззаперечним, проте для того, щоб говорити про сучасні досягнення, варто розуміти минуле. Тим паче, що здобутки представників духовно-академічної філософії є вагомими та авторитетними. Тому тема, яка піднімається в статті, є актуальною та новою, адже розробка історії вітчизняної логіки лише останнім часом ставиться як проблема. Звичайно, існує певна кількість підручників, які приділяли увагу темі історії загальної логіки, але питанням української логіки присвячено не так вже й багато сторінок.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблему, що нас цікавить, розглядали такі науковці, як А. Бичко, В. Горський, Л. Дротянко, М. Кашуба, Н. Мозгова, В. Нападиста, А. Конверський, І. Огородник, М. Плахтій, М. Русин, М. Ткачук, І. Хоменко, В. Ярошовець та ін. Дослідження є значними і для історії української філософії, і для логіки зокрема. Крім того, тему, що пов'язана з духовно-академічною філософією та логікою як філософською дисципліною, висвітлено в роботах таких російських науковців, як О. Абрамов, І. Гріфцова, В. Івлев, В. Попова, О. Смірнова, Г. Соріна та ін. Загальний обрис історії логіки знаходимо в роботах В. Асмуса «Лекции по истории логики»,

В. Бажанова «История логики в России и СССР», А. Маковельского «История логики». У цих роботах частково розглядаються логічні погляди П. Юркевича; або зазначається важливість Київської духовної академії (1819–1920 рр.) як закладу, що входив до складу Російської імперії та готував спеціалістів із питань логіки та з інших філософських і богословських дисциплін.

Метою цієї статті є визначення місця та значення поняття «прикладної логіки» в логічній концепції П. Юркевича й аналіз його рукописних лекцій і конспектів із логіки відповідно до поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. П. Юркевич (1826–1874 рр.) був випускником та професором Київської духовної академії, деякий час викладав у рідній академії історію філософії, філософію права, психологію, педагогіку й логіку. Згодом був запрошений у Московський університет на посаду професора філософії. Там він продовжував свою наукову і педагогічну діяльність. Розглядав питання про предмет, завдання та місце логіки серед інших наук, шукав способи реформування логічного знання. П. Юркевич – постать багатогранна і цікава, тому не дивно, що його філософській концепції приділено багато уваги, порівняно з іншими вихідцями духовної академії кінця XIX – початку XX ст. Логічна ж концепція, на відміну від інших сфер його наукової діяльності, малодосліджена. Його логічні погляди зафіксовані лише в одній друкованій праці «Розум за вченням Платона, досвід за вченням Канта» [3]; все решта – це віднайдені рукописні лекції та програми, склав і записав сам П. Юркевич. Останні містяться в Інституті рукопису НБУВ у фонді КДА, і є автограф українського філософа, що тільки починають досліджувати. Тема статті вимагає опрацювання всього рукописного спадку П. Юркевича, у якому піднімалися логічні питання. Але проблема, що задана в роботі, не потребує висвітлення повної концепції. Тому ми зупинимося на загальному огляді його логічних пошуків, а детально висвітлимо його погляди на логіку як практичну дисципліну.

Весь зміст логіки П. Юркевич не ділить на логіку загальну та часткову чи теоретичну та практичну. Він пропонує ділити її на такі дві частини: перша – це елементарна логіка, друга – прикладна логіка. «Перша частина логіки складається з викладу елементарних форм мислення, друга її частина відома під назвою (іменем) методології або логіки прикладної, що показує, як з цих елементарних форм мислення ми будуємо цілі будинки мислення...» [4, 788]. План логіки такий: 1) закони мислення; 2) форми мислення (перші два пункти складають елементарну логіку); 3) прикладна логіка або методологія. Розгляд першої частини логіки в конспектах лекцій П. Юркевича за планом розпочинається із законів логіки, але перед тим він піднімає питання предмета, значення та важливості логіки як науки.

«Логіка є наукою основною не лише для наук умоглядних, але і для досвідних (опитних)» [4, 770]. Таке визначення місця для логіки відводилося не безпідставно. П. Юркевич досить різко виступав проти скептицизму, який панував певний час. Він прагнув зруйнувати думку, що логіка це пуста й непотрібна наука. Ці закиди їй робили, зазначає професор, через те, що логічна (формальна) правильність не гарантує істинного положення. «Але всезагальні закони логіки або норми істини суть лишень формальні, тобто вони стосуються правильності мислення, але не запевнюють істину змісту наших думок» [4, 770]. Проте саме ця формальність та строгість надає перевагу логіці між іншими науками. Відкидає думку про те, що логіку можна заперечувати як науку. Наводячи на захист факти, що отримані з наук позитивних, і факти суб'єктивні, тобто ті, що дані в нашому дусі, П. Юркевич прагне обстоювати ідею логіки, пояснити її, створити ґрунт для неї. Випускник Київської духовної академії фіксує в лекціях, що потрібно не розуміти дух науки, щоб відкидати логіку як науку і щоб протиставляти їй «якісь неможливі реальні науки». Це свідчить про переживання і боротьбу за предмет логіки.

Логіка – формальна наука, поруч із якою може стояти лише математика, що теж працює не із самими числами і не з відношенням до того, що рахують, а зі зв'язком чисел без змістовної частини. Так і логіка може мислити чисту матерію без спеціального змісту. Вона відволікається від змістовного навантаження. У логіці, якщо дані думок наших (засновки) неістинні, то і результат (висновок) від них буде неістинний. Завдання логіки полягає в тому, що вона повинна знайти і показати ті закони й норми, у яких «розкривалась ідея істини». Слідуючи цим законам, ми будемо робити правильні твердження.

«Яку б науку ми не вивчала, ми робимо спостереження, що у всіх науках форми зв'язку понять повністю однакові, наприклад, два протилежні судження не можуть бути разом істинними; або загальне судження, якщо воно істинне, має істину і в частковому» [4, 771]. Помічаючи це, П. Юрке-

вич називав логіку законодавчою для всіх інших наук. Визначення логіки професор робить через постановку завдання логіки: зіставлення відношень і форм зв'язку понять, віднаходження і пояснення всезагальних законів, завдяки яким виникають форми понять незалежно від спеціалізованого змісту наук. У програмах і читаннях із логіки, що датовані 1864 р., П. Юркевич розглядає основні поняття елементарної логіки. Крім цього, передовим можна назвати той факт, що професор викладання логіки поєднував із теорією пізнання, з історією філософії. Розглядав погляди Арістотеля, Платона, Сократа, софістів, був обізнаний у німецькій, англійській філософії. Підкреслював, критикував позиції Гегеля, Канта, Мілля, Бекона. Щодо головних позицій елементарної логіки виділяє тему законів логіки, потім досить широко викладає лекцію стосовно поняття, судження й умовиводу чи силогізму.

Поняття для П. Юркевича визначається і створюється законом тотожності. Взагалі цьому закону приділяв багато уваги: розглядав, яким чином змінювалось його трактування від древніх греків до нинішньої «суперечки між емпіристами та раціоналістами». «Локк і Бекон не надають законам мислення взагалі жодного значення» [4, 788]. Начебто погоджувався з позицією Канта, але згодом зрозуміло, що в ній він теж віднаходив недоліки. Для чіткості та зрозумілості П. Юркевич обрав собі таку структуру: спочатку він перераховував усі логічні закони, а потім висвітлював їх застосування щодо досвіду. Тому зайвих питань, на нашу думку, в його учнів не виникало після прочитаної ним лекції з логіки. Закони логіки мали послідовність. Спочатку закон тотожності: «кожна річ є те, що вона є, рівна самій собі» [4, 788]. Формула записана як $a = a$. Другий закон протиріччя: « a не є b і не- b , a не є c і не- c » [4, 788]. Третім законом для П. Юркевича був закон виключення третього: «між двома протилежними визначеннями середнього, третього чого-небудь бути не може», тут же зазначав, що ця ситуація існує і в нашій голові, і в натурі речей, проте суперечності, які ми спостерігаємо у світі, виникають або через нашу неосвіченість, або через неврахування етичних законів, що теж панують у світі. У четвертому законі логіки проявляється природа нашого мислення. Тобто наше мислення вимагає виправдання для всякого зв'язку між думками. Це не забаганка, що придумана Ляйбніцем, це природа нашого мислення, якому потрібна підстава, чому саме так, а не інакше зв'язані ці чи інші думки. Загальний обрис законів логіки можна передати виразом П. Юркевича: «Перше безпосереднє твердження нашого розуму стосується вірності речей самим собі. Друге твердження полягає в тому, що дві протилежні думки не можуть бути разом істинними. Третє твердження полягає в тому, що протилежні думки не можуть бути разом і хибними. Четверте твердження базується на тому, що для кожного зв'язку понять повинно бути право, в результаті якого відбувся цей фактичний зв'язок» [4, 789].

В іншій частині елементарної логіки П. Юркевич висловлювався стосовно трьох форм нашого мислення. Він називав їх елементарними формами та розумів більшою мірою так, як і зараз їх викладають. Зазначимо певні особливості, які здаються нам специфічними та свідчать про співпереживання автора щодо минулого, сучасного та майбутнього логіки. П. Юркевич детально аналізує поняття [3, 503], але, крім параграфів, що присвячені обсягу та змісту поняття, видам поняття та відношенням між поняттями, він проаналізував визначення і розуміння терміна «поняття» взагалі. Особливо звертав увагу на вчення Платона і його розуміння «ідей». Також переосмислював позицію Канта і ставив питання: «яким чином Платон і Кант прийшли до різних результатів», маючи один і той же шлях у своїх вченнях. І як уже згадували вище, П. Юркевич у системі логіки показував дію закону тотожності в різних формах мислення; «бачимо, що загальні поняття виникають не через абстракцію, а за законом тотожності» [4, 849]. Визначав за Арістотелем судження, виділяв судження за якістю та кількістю. Також розділяв судження на умовне, «злите» та розділове судження. «Судження умовне є вираженням початку закону достатньої підстави», а «судження розділове є вираженням закону виключення третього» [4, 835]. Знову відчуваємо важливість законів мислення, які по суті народжують усе інше розуміння логіки. Вони є підґрунтям для вираження інших логічних понять. Але водночас, спираючись на закони логіки, П. Юркевич підтверджує їх авторитетність та обґрунтовує їх власний зміст.

Умовивід представник духовно-академічної філософії визначав як «висновок, який ми робимо із суджень, не через те, що нам так говорить досвід, а на основі необхідного логічного зв'язку між судженнями» [4, 840]. Прерогативу П. Юркевич надавав силогізму. У лекціях із логіки доводив, що силогізм не має тієї слабкості, яку підкреслював і доводив Бекон. «Емпірики принижують значення умовиводу тим, що воно не що інше як тавтологія, просте повторення» [4, 840]. Визнає позицію Ляйбніца, який був переконаний у користі силогізму. Коли ми маємо декілька понять, то із цього ж

ще не впливає, що нам відоме відношення між цими поняттями. Тому доводимо, що індукція дає нам десять понять, але звідси не впливає, що ми володіємо знанням, яке можна винести із цих понять. Тож думка Бекона, що силігізм містить у собі логічне коло, неправильна. Хоча силігізм як теорія отримує свій розвиток від Арістотеля і загалом із того часу в основі не змінилася, П. Юркевича дивувало, як можна взагалі піддавати сумніву його коректність. «Почали говорити, силігізм є повторення індукції. Але справа в тому, що суть силігізму заключається у висновку, який не має ніякої потреби в індукції» [4, 843]. Таке глибоке опрацювання в рукописних лекціях питань елементарної логіки свідчить про обізнаність та небайдужість П. Юркевича. Крім цього, можна зазначити таку особливість, що, з одного боку, поняття «законів» і «форм мислення» детально опрацьовані, з другого – не зовсім систематично, проте широко показано, як саме в прикладному значенні вони діють. Автор постійно зазначав, що відстороненість форм від кожного спеціалізованого змісту (наукового чи буденного) не задовольняє нас, тому потрібно вміти використовувати ці знання, прикладаючи до практики. Загалом П. Юркевич визнає багатозначне й різнобічне ставлення до логіки в різних філософських течіях. Зазначає, що і в Англії емпірики, і в Німеччині Гегель заперечують значення формальної логіки, й «логіка користується неприхильністю, як і математика». Помічаємо, що до розквіту математичної логіки ще налічуємо декілька десятків років, але П. Юркевич уже тоді досить часто порівнював суть логіки з математикою, підкреслював однаковість проблем, навіть їх становище в науковому товаристві.

В іншій частині своїх рукописів уже в другому півріччі він починає порушувати питання: що саме логіка хоче сказати всіма цими схемами та формулами? Дає таку відповідь, яка відкриває шлях до викладу прикладної логіки: логіка хоче дати загальні норми для обробки наших досвідів. Тому логіка є наукою про всезагальні методи, завдяки яким ми «досягаємо загального і необхідного». Гегель помилявся, коли хотів віднайти в досвіді норму для мислення, але ніякий досвід не відповідає, наприклад, нормі $a = a$, «як ніякий досвід не відповідає ідеалу чистої людини, розумної людини» [4, 844]. Логічні закони й норми вказують на зворотний процес, де норми стають основою для узагальнення досвіду. Всі форми і їх аналіз, говорив П. Юркевич, вивчаються не просто так. Вони необхідні для змісту. Тобто, якщо формальна логіка абстрагується, відволікається від кожного конкретного змісту, то на практиці ми не можемо зупинитися лише на простому розумінні елементарних форм мислення. Поняття, судження й умовивід нам необхідні для того, щоб побудувати навіть граматичне речення. Просто «цими формами ми не можемо вдовольнитися. Смысл непосредный мало нас удовлетворяет в науке. Все уявлення, что получаем, мы прагнем свести в единство...» [4, 864]. Прагнення звести все до розумної єдності є істина, яка стає завданням для будь-якої науки – чи давньої, чи тільки створеної. Наше життя наповнене протилежностями, звичайний її зміст несе в собі суперечності, які не можуть примиритися. Але як відомо, два протилежні судження не можуть посягати на істинне значення одночасно. Отже, зазначав П. Юркевич, найвеличніші вчені терплять поразку – протиріччя, «одна зухвала філософія вирішує підняти це питання»: яким чином примирити протилежності та отримати єдину систему, істину? Логіка є формальним органом філософії (визначення В. Карпова), тому саме їй потрібно займатися проблемою методу для будь-якої науки. Робимо висновок, що прикладна логіка для П. Юркевича – це наука про метод, тобто методологія. Саме ця частина логіки накладає теоретичні здобутки формальної логіки на практичне життя людини, наукову діяльність та на нашу мову. Завдання прикладної логіки – показати, як саме користуватися законами логіки, якими методами користуватися в науці та як побудувати систему.

Істина може бути дана лише в системі, а до першої завжди прагнуть науки. «Першим моментом в системі є визначення, другим – розрізнення (розділення), третім – доведення» [4, 866]. Методи для наукового дослідження визначаються самою природою предмета та формами нашого мислення. *Визначення* – це перший крок до системи. Воно відкриває зміст поняття, тобто показує природу предмета, що вивчається нами. Тут методів, підкреслював П. Юркевич, може бути безліч. Тобто стільки, «скільки кругів явищ». Наступне – *розрізнення*. Воно, у свою чергу, вказує на обсяг понять, при цьому методи, якими б ми мали користуватися, П. Юркевич визнає як «загальні». Пояснює, що в другому розрізненні існують загальні методи, які докладаються до всякого змісту. Крім цього, у розділі прикладної логіки П. Юркевич говорив про прийоми мислення, якими ми користуємося як певними методами на шляху до побудови системи знань. Перший прийом мислення – це порівняння. Цей процес проходить за аналогією форм мислення. «Поняття отримуємо через порівняння речей, судження через порівняння понять, умовивід через порівняння суджень!» [4, арк. 867].

Другий прийом, який визначає П. Юркевич, рефлексія, або вникання. Саме цим прийомом ми користуємось, коли надаємо перевагу одній ознаці над іншою. Завдяки рефлексії ми зупиняємось на якійсь одній ознаці або групі ознак і відтісняємо інші. Головну рису мислення визначає третій прийом (інші постають як щось інстинктивне, те, що здійснюється без нашого наміру; чи не вказує це на змішування проблем логіки та психологічних наук), а саме – відволікання. Остання повинна покласти у свою основу рефлексію та порівняння. П. Юркевич цей останній прийом мислення ілюстрував ситуацією, коли науковець ставить перед собою певну мету, і вже з огляду на вид наукової цілі відволікається від всіх ознак, що є несуттєвими та випадковими в цьому конкретному випадку. Але цього замало, адже порівнянням, рефлексією та відволіканням користуються як прийомами і дитина, і геніальний природознавець. Тому тут варто враховувати головні істини нашого розуму, як їх називав П. Юркевич: 1) що належить багатьом речам, те суттєве; 2) що постійне в речі, те суттєве; 3) у чому речі тотожні, те є суттєвим у них. Отже, ці істини відповідають у сучасному логічному знанні темам визначення поняття, обсягу та змісту поняття, суттєвим та несуттєвим ознакам. Головне, що підкреслимо в рукописній лекції П. Юркевича, яка присвячена прикладній логіці або методології, – це те, що логіка насамперед стоїть насторожі правильного визначення понять. Визначення поняття дуже тісно пов'язане із джерелом свого погодження, а саме з певною науковою сферою. Тому поняття бувають, за П. Юркевичем, (а) досвідні, (б) математичні, (в) естетичні та (г) метафізичні. Хоч кожне із цих видів понять має різну специфіку і пов'язане з різними сферами життя людини, все ж воно повинно підпорядковуватися загальним правилам визначення. П. Юркевич виносить це як правило. «Логічне визначення всіх викладених понять не є лише додаткова дія нашого мислення, наприклад, все бачене і мислиме лиш тоді отримує смисл, коли вони визначені логічно. Поза визначенням поняття немає поняття» [4, 871]: 1) визначення не повинно повторювати визначуване; 2) не повинно бути заперечним; 3) не повинно стосуватися членів поділу обсягу поняття; 4) повинно охоплювати лише суттєві ознаки, а не те, що з них випливає; 5) воно не повинно бути не ширше, не вужче свого предмета. Суть їх знайома і стосується зазвичай теми поняття і операцій над поняттями (поділ та визначення понять).

Висновки й перспективи подальших досліджень. П. Юркевич визнавав логіку як формальну науку, але поділяв її на дві частини. Перша викладає суть форм мислення та законів мислення. У цій частині він підкреслює значення законів логіки для досвіду людини. Загалом логіку розумів близько до сучасного визначення. Другу частину логічної концепції П. Юркевич пропонував як прикладну логіку, або методологію. Тобто практичне застосування теоретичного матеріалу логіки, що є тією прикладною логікою, – це вчення про методи для побудови цілісної системи. Здобутки в логіці є підґрунтям не лише для наук уможлидних, а також і досвідних. Тому, можемо сказати, що логічні погляди П. Юркевича підтримують загальне завдання, що ставили перед логікою представники духовно-академічної філософії XIX – початку XX ст., а саме реформування логічного знання. Але, крім цього, автор великої рукописної спадщини відрізняється самобутнім підходом до логіки, пов'язує її з теорією пізнання, при цьому не нехтує її практичним застосуванням. Логіка П. Юркевича постає як формальна, що має прикладний характер. Прикладну логіку він розумів як методологію.

Список використаної літератури

1. Волинка Г. І. Рукописна спадщина П. Юркевича з логіки / Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова // Вісн. Нац. авіац. ун-ту. – 2008. – № 2 (8). – С. 5–8.
2. Хоменко І. В. Логічні студії у Києві (XIX – початок XX сторіччя) / І. Хоменко // Філософська думка. – 2010. – № 5. – С. 19–31.
3. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – 670 с.
4. Юркевич П. Д. Лекции по логике, читанные в 1864–65 акад. году / П. Д. Юркевич // Философские лекции и записи П. Д. Юркевича – XIX в. / Ин-т рукопису НБУВ, ф. 301(КДА), № 352Л. (муз. 818а). – № 16. – 112 с.
5. Юркевич П. Д. Программа и чтения по логике / П. Д. Юркевич // Философские лекции и записи П. Д. Юркевича – XIX в. / Ин-т рукопису НБУВ, ф. 301(КДА), № 352Л. (муз. 818а). – № 13. – 108 с.

Статтю подано до редколегії
03.09.2012 р.